

Ouders in 'soorten en maten'

Een kinderwens is een natuurlijke. Die kunnen we intussen en desgewenst op een onnatuurlijke manier realiseren. Ten aanzien van ons nageslacht maken we onze eigen keus. Intussen zijn zwanger- worden en zwangerschap tegenwoordig meer een probleem dan vroeger, onder meer doordat mensen pas op latere leeftijd aan kinderen gaan denken.¹ De Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ) constateert individuele en collectieve gevolgen van 'laat ouderschap'. Daarbij gaat het om onwetendheid over medische risico's, bevolkingopbouw, arbeidsmarkt en collectieve voorzieningen. Dit vraagt van de overheid maatregelen die maatschappelijke hindernissen wegnemen.²

Pijn, gemis en verdriet rond een kinderwens moeten we serieus nemen, zonder dat wezenlijke waarden in het gedrang komen. Bijvoorbeeld als we uitsluitend zijn gefixeerd op de biologische vruchtbaarheid en te weinig notie hebben van de spirituele kant van het leven.³ Al of niet om medische redenen kiezen we voor zogeheten geassisteerde voortplanting. Het zelfbeschikkingsrecht speelt daarbij een belangrijke rol, maar is niet onvoorwaardelijk. Bij behandeling van onvruchtbaarheid gaat het niet alleen om het tot stand brengen van een zwangerschap. Bij het vervullen van een kinderwens gaat om meer dan het vervullen van die wens. Echtparen en partners moeten afstaan, opleveren en toestaan.

En die verschillende mogelijkheden van 'ouderschap' maken het er voor het kind ook niet overzichtelijker op. Een kind kan tegenwoordig zeven ouders hebben.⁴ In de eerste plaats de twee wensouders. Het kind is dan afkomstig van een uitgezochte donovader die de zaadcel levert en een uitgezochte donormoeder die de eicel verschaft. Een andere donovader en donormoeder leveren met hún geslachtscellen nog wat erfelijke eigenschappen om de uitgezochte geslachtscellen te verbeteren. Zo heeft het kind twee wensouders en qua erfelijke eigenschappen vier genetische of erfelijke ouders. Omdat de wensmoeder de last van de zwangerschap niet wil of kan dragen, wordt een draagmoeder gevonden. Bij geboorte beschikt deze baby dus over zeven ouders.

eiceldonatie

Veroudering is het grootste medische risico voor vrouwen die zwanger willen worden. De kinderwens verdwijnt niet als je 35-plus bent. Eicellen mogen om medische en niet-medische redenen worden ingevroren (vitrificatie). Voor eiceldonatie bestaat een groot draagvlak, vooral bij kinderloze vrouwen jonger dan 45 jaar en hoogopgeleid. En de vraag naar donoreicellen is groter dan het aanbod. Dit betekent praktisch een

¹ B.C.J.M. Fauser, *Zorg rond de voortplanting: luxegeneskunde? Rede* uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de gynaecologische endocrinologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op donderdag 29 januari 1998. Een samenvatting van de rede is gepubliceerd in *Medisch Contact* jrg. 53 nr. 6 pag. 199-202 (1998)

² R. Wouters, *Uitstel van ouderschap: medisch of maatschappelijk probleem*. pag. 15-19 Uitg. RVZ – Den Haag 2007

³ P. Vande Vyvere, *Draagmoeders*. In: *Tertio* d.d. 6 februari 2008

⁴ D. Post. In: *Centraal Weekblad* d.d. 6 februari 1987; W.H. Velema, *Zin in het leven – een boekje voor jongeren*. pag. 55-66 Uitg. J.H. Kok – Kampen 1987; D. Post, *Gezondheidszorg op rantsoen*. pag. 182-187 Uitg. Kok Agora – Kampen 1988

potentiële commerciële markt of een altruïstische eicelbank naar analogie van de spermabank.⁵ Het kind kan eronder lijden dat het 'voor geld' is gebaard. Bovendien kan winstbejag leiden tot het verzwijgen van gegevens die nadelig kunnen zijn voor de gezondheid van het toekomstige kind.⁶

Geneeskunst is met in haar zorg voor het leven primair gericht blijven op het zo goed mogelijk herstellen van natuurlijke gezonde situaties. Daarvan is de sociale indicatie voor vitrificatie geen sprake. We kunnen argumenteren langs de lijn van uitsluitend rechten (van autonome wensen op kinderen) en uitsluitend beslissingstheoretische schema's hanteren. Naast deze zuiver analytische benadering kunnen we ook vanuit een hermeneutische (Grieks: *hermèneuoo* = verklaren, uitleggen, vertolken), op werkelijk inzicht gerichte benadering naar deze problematiek kijken. Tot op zekere hoogte overlappen de benaderingen elkaar, maar ze hebben ook een eigen ruimte en een eigen doel en van ethici en juristen vragen ze een eigen beroepsattitude.⁷ Voor wie vanuit een meer hermeneutische benadering naar deze trend kijkt, is er een aantal wezenlijke kanttekeningen:

- Wensgeneeskunde (een vorm van medisch niet noodzakelijke verrichtingen die de patiënt wenst) en geneeskunde naar wens lopen door elkaar heen en het grijze gebied hoort niet thuis in het basispakket.
- Vitificatie om vrouwen na kanker of een andere medische reden een kans op zwangerschap te geven, kan een goede grond hebben, maar die om sociale redenen wringt op verschillende punten.
- De natuurlijke grenzen aan de vruchtbaarheid – die al vanaf haar 30ste levensjaar terugloopt – zijn heilzaam (gezondheidsrisico's) voor moeder en kind. De behandeling om eicellen te krijgen, is belastend.
- Late zwangerschap leidt tot individuele en collectieve gevolgen.
- Het krijgen van kinderen wordt losgemaakt van het normale leven: het wordt een project dat je kunt uitstellen. Wie wordt daar werkelijk beter van?
- Zouden we niet meer energie moeten steken in het bewust vinden van een goede balans tussen a) zin geven aan situaties die we niet kunnen veranderen én b) verbeteren van situaties die we anders wensen?
- Op vrouwen ontstaat een grote materiële en sociale druk om hun leven op een bepaalde manier in te richten, maar er zijn grenzen aan de maakbaarheid van de wereld en het persoonlijke leven.
- Alleen de hoogopgeleide en rijke vrouwen zullen de zwangerschap kunnen uitstellen en dat draagt bij aan een onwenselijke vergroting van de kloof tussen arm en rijk.
- Als er arbeidsuitval optreedt door deze onnatuurlijke manier van vruchtbaar worden: wie betaalt daarvan de kosten?
- In overeenstemming met de aanbevelingen van de RVZ (2007) moeten overheid en werkgevers de combinatie van arbeid en zorg vergemakkelijken.
- Ieder weet in zijn / haar achterhoofd dat vaders en moeders jong zijn en opa's en oma's oud. Voor de sociale gevolgen van oud moederschap bestaat nauwelijks aandacht.

⁵ *Vitificatie van eicellen*. Uitg. NVOG – Utrecht 2010; A.M.E. Bos, P. Klapwijk, B.C.J.M. Frauser, *Brede steun voor eicelbank in Nederland*. In: Ned. Tijdschr Geneesk. 2012; 156:A4145

⁶ G.M.W.R. de Wert, *Voortplantingstechnologie en ethiek*. In: Beaufort, I.D. de, H.M. Dupuis (red), *Handboek Gezondheidsethiek*, pag. 427-459 Uitg. Van Gorcum - Assen/Maastricht 1988

⁷ H.J.J. Leenen, *Gezondheidsrecht en gezondheidsethiek: overeenkomsten en verschillen*. In: I.D. de Beaufort, H.M. Dupuis (red), a.w. pag. 63-69

- Wat betekent het voor kinderen dat ze pas mogen komen als het de ouders schikt? Mag dit kind zich gelukkig weten dat moeder 'een slimme meid' is, die haar kind nog net op tijd krijgt, maar eerst zelf carrière maakt?
- Het kind heeft er recht op in de vruchtbare periode van de vrouw te worden geboren.
- Niet de vrije keus van vrouwen om vroeg of laat kinderen te krijgen, maar het belang van kinderen moet bepalend zijn.

Bezien vanuit de ogen van het kind zouden we barrières moeten maken, opdat vrouwen een zwangerschap niet voor zich uit schuiven. Voor dit advies gelden sterke medische en sociaal-maatschappelijke argumenten. En wat de donatie van eicellen betreft: die doorbreken de natuurlijke afstamming. Vanuit kennis en ervaring rond adoptie weten we wat dit voor de persoonlijke ontwikkeling van het kind kan betekenen.

draagmoederschap

Bij draagmoederschap gaat het om een vrouw die zwanger wordt van een kind met het doel het kind na de geboorte aan een ander (de wensouders) af te staan. We onderscheiden zogeheten (traditioneel) laag- en (modern) hoogtechnologisch draagmoederschap.⁸ Bij hoogtechnologisch draagmoederschap wordt een IVF behandeling uitgevoerd, waarbij de eicellen van de wensmoeder in het laboratorium worden bevrucht met het zaad van de wensvader. Dit is de eenvoudigste vorm van deze techniek.

Een kind krijgen via hoogtechnologisch draagmoederschap is in Nederland sinds 1997 toegestaan onder strikte voorwaarden en uitsluitend op ideële basis.⁹ Draagmoederschap is niet-natuurlijk en emotioneel zwaar belastend. "Ik mocht niet gehecht raken aan het kindje." Ook na afstand van de baby. "Lange tijd stond ik ermee op en ging ik ermee naar bed. Het was veel zwaarder dan ik had verwacht."¹⁰ Het probleem dat de wensouder het kind na de geboorte niet wil accepteren – om welke reden dan ook – of dat de draagmoeder het kind uiteindelijk zelf wil houden, moet niet worden onderschat.¹¹

Medische redenen voor 'hoog technologisch' draagmoederschap zijn: verwijderde, beschadigde of misvormde baarmoeder of MRK-syndroom of omdat de wensmoeder om medische redenen niet in staat is de volledige zwangerschap uit te dragen of omdat het kind risico loopt op een erfelijk overdraagbare ziekte. Als sociale reden geldt dat de wensmoeder wel een kind wil, maar het om financiële, om carrière-technische redenen, om esthetische of andere redenen een kind wil zonder het zelf te hoeven dragen of dat een alleenstaande man een kind wil.¹²

⁸ Het is biblicistisch aan het Bijbelse verhaal over Abraham en Hagar (Genesis 16) een goedkeuring voor het draagmoederschap te ontlenuen. Saraï en Abraham handelen in de ogen van Jahweh eigenmachtig. Bovendien is de weg die Saraï wil inslaan zo met praktijken van polygamie verbonden, dat die onmogelijk kan dienen als ethische fundering (J. Douma, *Medische ethiek*. pag. 217-217 Uitg. Kok – Kampen 1997).

⁹ *Hoog-technologisch draagmoederschap*. Richtlijn 18 Uitg. NVOG - Utrecht 1999

¹⁰ K. Muntenaar, *Annette was draagmoeder*. In: Libelle nr. 7 pag. 100-101 (2012)

¹¹ S.M.S.M. van de Goor, *Fertiliteitsbeïnvloeding*. In: Ethiek en recht in de gezondheidszorg. pag. XI 201- 233 Uitg. Kluwer 1990

¹² G.M.W.R. de Wert, *a.w.*; *Draagmoederschap*. Brochure nr. 11 Uitg. Stichting Freya – Patiëntenvereniging voor vruchtbaarheidsproblematiek - Wijchen 2011

Het recht op zelfbeschikking van de een kan in conflict komen met het zelfbeschikkingsrecht van de ander! Dit belangenconflict geldt ook voor de belangen van 'moeder' en kind. Draagmoederschap (ook commercieel) is op zichzelf niet verboden en het is ook strafrechtelijk niet gesanctioneerd om een draagmoederschapscontract aan te gaan. Dit maakt de situatie voor de draagmoeder temeer een hachelijke. Wel zijn er binnen dit domein strafbare handelingen en is het strafrechtelijke beleid gericht op het ontmoedigen van draagmoederschap. Het valt buiten het recht dat kinderen kunnen worden verkocht.¹³

De vrouw uit wie een kind wordt geboren, is rechtens de moeder van het kind. Een draagmoeder-contract is een lastige, omdat dit het kind maakt tot een voorwerp van een private overeenkomst. Het betekent ook dat de wensouders juridisch niet kunnen afdwingen dat de draagmoeder de overeenkomst naleeft en dus ook niet dat ze het kind moet afstaan.¹⁴ Er kan gemakkelijk een belangenconflict tussen 'moeder' en kind ontstaan. Een kind dat na draagmoederschap wordt geboren, beschikt over een onzekere rechtspositie. Daarnaast is het internationale juridische kader van belang, zoals het VN-Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK). Daarin staat het recht van het kind op afstammingsvoorlichting en het recht om door zijn of haar ouders te worden verzorgd (art. 7 lid 1).

Hoewel IVF bij hoogtechnologisch draagmoederschap wordt gebruikt, is er een belangrijk verschil tussen beide technieken. Bij IVF blijft het kind bij de moeder en – indien aanwezig – de vader. Er vindt geen overdracht van het kind plaats. Een belangrijke rol vervult het al dan niet bestaan van genetisch verwantschap tussen het kind en de ouders die het kind willen opvoeden. Daaraan gekoppeld is de open vraag van wie hij of zij afstamt. En dat terwijl het in het ontwikkelingsproces van een kind tot zelfstandige volwassene juist gaat om vragen naar de 'wortels'; daaronder is ook de biologische herkomst begrepen. Denk bijvoorbeeld aan de 'halve' Canadeesjes na de Tweede Wereldoorlog.¹⁵

Belangrijker nog zijn de meer moreel gerichte vragen:

- Waar liggen de grenzen tussen commercieel en altruïstisch draagmoederschap? Mag het kind 'handelswaar' worden?
- Wat is het belang van het kind van een buitenlandse draagmoeder, over wie nauwelijks informatie bekend is en over wie de commerciële reproductiebemiddelaars niet worden verplicht informatie te bewaren voor later? Behoort commercieel draagmoederschap – gezien vanuit het kind – tot een omslachtige en mogelijk zelfs perverse manier om tegemoet te komen aan de vergaande wensen van mensen?
- Bij het gebruik van een buitenlandse draagmoeder is het vooral de manier waarop het kind wordt gereduceerd tot een voorwerp en de draagmoeder tot een – onaangenaam uitgedrukt – 'kraamkamer' voor mensen die het gedrag vertonen van doorgesloten maakbaarheidsdenken en consumentisme.

¹³ K. Boele-Woelki, I. Curry-Sumner, W. Schrama, M. Vonk, *Draagmoederschap en illegale opnemings van kinderen*. pag. 36-48 Uitg. UCERF (Utrecht Centre for European Research into Family Law) / WODC Ministerie van Veiligheid & Justitie 2011

¹⁴ J. Doek, *Kunstmatige voortplanting en genetische manipulatie, enige juridische kanttekeningen*. In: R. Hoksbergen, Hoe ver gaan we? – moderne voortplanting in feitelijk en ethisch perspectief. pag. 142-159 Uitg. Ambo – Baarn 1995; H.J.J. Leenen, *Handboek gezondheidsrecht*. Deel 1 Rechten van mensen in de gezondheidszorg. pag. 122-125 Uitg. Bohn Stafleu Van Lochem – Houten / Diegem 2000⁴

¹⁵ H.J.J. Leenen, a.w.; K. Boele-Woelki, I. Curry-Sumner, W. Schrama, M. Vonk, a.w. pag. 28

- Wat zijn de gevolgen voor eventueel later strafrechtelijk onderzoek als dit 'kind' verdachte is? Belangrijker nog: hoe kan het kind later in rust en vrede leven met een geheel of gedeeltelijk onbekende achtergrond?
- De kwaliteit van het leven van een kind dat via commercieel draagmoederschap wordt verwekt, wordt bij voorbaat fundamenteel aangetast. Wensouders dienen zich eerst de normatief-ethische vraag te stellen of zij op deze wijze een kind mogen verwekken.
- Is het niet beter te spreken voor draagvrouw of *draagster* dan *draagmoeder*, omdat de betreffende vrouw juist geen 'moeder' wil / mag zijn? Evenwel: beide vormen van verhullend taalgebruik bagatelliseren de fysieke en psychische band tussen draagmoeder en ongeboren kind, biologisch eigen aan een normale moeder-kind-relatie. Dus toch 'draagmoeder' als term voor een blijkbaar biologisch / psychologisch / moreel lastige problematiek.
- Is het moreel aanvaardbaar dat een zo indringend beroep wordt gedaan op en gebruik wordt gemaakt van de altruïstische attitude van de draagmoeder? Zeker als er geen sprake is van een (harde) medische indicatie en betrokken partijen niet in vrijheid de beslissing hiertoe hebben genomen.
- De draagmoeder moet tijdens de behandelingscyclus maatregelen nemen ter voorkoming van zwangerschap, ten einde elke twijfel over de paterniteit reeds bij voorbaat uit te sluiten.
- Bezwaar tegen een wettelijke regeling van het draagmoederschap is dat het een legitimerend effect kan hebben en dat de draagmoederovereenkomst als rechtsgeldige overeenkomst – met juridische plichten voor de draagmoeder en aantasting van haar vrijheid en lichamelijke integriteit - wordt aanvaard.
- De overdracht van het ouderschap van de draagmoeder naar de wensouders is ingewikkeld en de uitkomst van de verschillende te volgen procedures is onzeker.
- Hoewel de draagmoeder een vrijwillige en bewuste keus maakt, is het moeilijk tevoren – ook na informatie en begeleiding – gevoelens in te schatten. Dat betreft vooral het hechten tijdens de zwangerschap en het afstaan na de partus. Bovendien moet ze voor de rechter verklaren dat ze dit kind niet kan opvoeden; is dat zo?
- De terminologie 'biologische ouders' verhuult ook dat de biologische moeder negen wezenlijke maanden uit het leven van haar kind mist, wat pijn en verdriet met zich meebrengt. Ze ontvangen hun kind pas na de geboorte en zijn dan tegelijk adoptieouder.
- Wensouders mogen hun kind niet als eigen kind aangeven bij de burgerlijke stand en ze mogen het beneden de zes maanden niet zonder toestemming van de Raad voor de Kinderbescherming opnemen als pleegkind. En als het kind eenmaal zes maanden is, blijft het ouderlijk gezag bij de (juridische) natuurlijke ouders berusten.
- Geen enkele zwangerschap en bevalling is zonder potentieel risico op complicaties en dus ook niet voor de draagmoeder. Daar komen verwickelingen bij die de eigen vruchtbaarheid van de draagmoeder kunnen beïnvloeden (zoals het optreden van een EUG, een ernstige nabloeding, infectieuze complicaties in het kraambed e.d.).
- Mogelijke bemoeizucht van de wensouders tijdens de zwangerschap kan schadelijk zijn voor draagmoeder en kind.
- Het kind kan loyaliteitsproblemen krijgen als er conflicten ontstaan tussen wensouders en draagmoeder.

- Een draagmoeder brengt de menselijke waardigheid in het geding: zij moet zich buiten de natuurlijke orde instrumenteel inzetten voor de voortplantingswens van derden (onaangenaam uitgedrukt: 'broedstoof') en zij onttrekt het kind de natuurlijke voortzetting van de band die het biologisch moederschap met het kind meebrengt.
- Wetenschappelijk is allerm minst bewezen dat de binding van het kind met de wensmoeder van gelijke waarde is als die met de moeder die het kind heeft gebaard. Psychologisch onderzoek bij adoptiekinderen heeft aangetoond dat deze scheiding grote gevolgen heeft voor het kind. Adoptieouders moeten het opgelopen trauma herkennen om het kind te kunnen helpen ervan te herstellen. Dit zal bij draagmoederschap nauwelijks anders zijn.
- Wie in de afwegingen rond de kindwens bij draagmoederschap uitkomt, zou vanwege de daaraan verbonden morele en juridische bezwaren adoptie als serieus alternatief moeten overwegen. Uitgangspunt van de denklijn moet zijn het welzijn en de finaliteit van het kind en niet in de eerste plaats de vervulling van een anders onvulbare wens.
- Kan Nederland – naar analogie van het Haags Adoptieverdrag – gidsland zijn voor internationale regels rond voortplantingstechnieken waarbij een 'derde partij' is betrokken?
- Een kind heeft het recht te worden geboren uit een vader en een moeder die het kent en die – idealiter – met elkaar zijn getrouwd.
- Kinderen hebben recht op ouders die hen een natuurlijke ontstaans- en bestaansgeschiedenis willen geven. Zou onze samenleving er dan niet alles aan moeten doen ter bevordering van het vroeg krijgen van kinderen?
- Uiteindelijk gaat het in de hermeneutisch georiënteerde ethiek om een zinvraag: hoe maakbaar is het geluk? We moeten niet de menselijke vrijheid en creativiteit fnuiken, maar moeten die verbinden met het besef dat het mooiste in het leven en het leven zelf een gave is. Die wijsheid strekt ook tot lering van de wetgever.
- Dichter Huub Oosterhuis (geb. 1933) verwoordt het mysterie van het leven zo: Niemand weet wat leven is, / alleen dat het gegeven is. / En dat van dit geheimenis / God het begin en het einde is.